

KÜRESEL İKLİM KRİZİNİN OLUŞMASINDA POLİTİK KARARLARIN ETKİSİ

Ahmet KAYAN¹

Ayşe KÜÇÜK²

Öz

İklim krizi, içinde bulunduğumuz yüzyılın en çok tartışılan konularından biri haline gelmiştir. İklim krizi, iklim değişikliğinin boyutlarına dikkat çeken bir kavram olarak iklimde kuraklık, sel, çölleşme gibi pek çok değişikliği anlatmak için kullanılmaktadır. Küresel bir sorun olarak ele alınan iklim krizinin ortaya çıkışı tek bir nedene bağlanamamaktadır. Ancak bu çalışmanın sınırlılıkları gereği iklim krizinin kökenleri ve nedenleri politik nedenler bağlamında ele alınmaktadır. Dünyadaki hava sıcaklığının gün geçtikçe artması, iklim krizi ile mücadele konusunu ön plana çıkarmaktadır. Bu küresel mücadele, politika, ekonomi, kentleşme, tarım gibi alanları etkileyeceğinden ülkeleri, şirketleri ve devletleri karşı karşıya getirmektedir. Bu noktada kalkınma politikaları sorgulanmaya başlanmaktadır. Çalışma kapsamında Kyoto protokolü, Paris İklim Değişikliği sözleşmesi ile Türkiye'deki kalkınma planlarında küresel iklim değişikliği ile ilgili düzenlemeler ve küresel iklim değişikliği konusunda hükümetin Vizyon 2023 hedefleri belirtilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, iklim krizinin ortaya çıkmasında ve bugünkü boyutlara ulaşmasında politik kararların etkisi incelemektir. Bu çerçevede çalışma, bugüne kadar uygulanan kalkınma politikalarına eleştirel bir bakış açısı sunarken hükümetlerin iklim krizi karşısındaki edilgen tavrını sorgulamaktadır. Sonuç olarak iklim krizi sorununun ekolojik bir sorun olmaktan öte, bir sistem sorunu olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İklim Krizi, Politik Kararlar, Politikalar

Jel Kodu: Q54, Q58, Q59

¹ Doç. Dr., Harran Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: akayan2002@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7777-7403

² Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: ayse91kucuk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3085-9388

THE EFFECT OF POLITICAL DECISIONS ON THE OCCURATION OF THE GLOBAL CLIMATE CRISIS

Abstract

The climate crisis has become one of the most discussed issues of the current century. Climate crisis, as a concept that draws attention to the dimensions of climate change, is used to describe many changes in the climate such as drought, flood and desertification. The emergence of the climate crisis, which is considered as a global problem, cannot be attributed to a single reason. However, due to the limitations of this study, the origins and causes of the climate crisis are discussed in the context of political reasons. The increase in air temperature in the world day by day brings the issue of combating the climate crisis to the fore. Since this global struggle will affect areas such as politics, economy, urbanization and agriculture, it brings countries, companies and states against each other. At this point, development policies begin to be questioned. Within the scope of the study, the Kyoto protocol, the Paris Climate Change agreement and the regulations regarding global climate change in the development plans in Turkey and the Government's Vision 2023 targets on global climate change have been specified. In this context, the aim of the study is to examine the impact of political decisions on the emergence of the climate crisis and its current dimensions. In this framework, the study offers a critical perspective on the development policies implemented so far and questions the passive attitude of governments towards the climate crisis. As a result, it can be said that the problem of climate crisis is a system problem rather than an ecological problem.

Keywords: Climate Change, Climate Crisis, Political Decisions, Government, Policies

Jel Codes: Q54, Q58, Q59

GİRİŞ

İklim krizi, çağımızın en önemli sorunlarından birisi haline gelmiştir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin boyutlarına ve tehlikeli sonuçlarına dikkat çekmek için kullanılan iklim krizi kavramı son yıllarda sadece bilim çevrelerinde değil, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü ile uluslararası siyasetin de gündemine girmiş bulunmaktadır. Zira iklim krizi ekolojik bir sorun olarak görülse de kökenleri ve etkileri bakımından, ekonomik ve politik bir tercihi zorunlu kıldığı için siyasal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu doğrultuda iklim krizinin kontrol altına alınmasında en büyük görev hükümetlere düşmektedir. Ancak bugüne kadar alınan önlemlerin ve izlenen politikaların çevre sorunlarını çözmeye yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durum hükümetlerin iklim krizi karşısındaki rolünün önemini gündeme getirmekte ve hükümetlerin iklim krizi ile mücadele konusundaki isteksiz tutumunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında sorunun ekolojik bir sorun olmaktan öte, bir sistem sorunu olduğu açıkça görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı iklim krizinin ortaya çıkmasında ve bugünkü boyutlara ulaşmasında politik kararların etkisini incelemektir. Bu çerçevede çalışma, iklim krizi sorununu politik bir bakış açısıyla incelemekle sınırlıdır. Bu bağlamda çalışma hem uygulanan kalkınma politikalarına eleştirel bir açıdan sunmakta hem de uygulanmayan hükümet politikalarının uygulanmama nedenlerini ve hükümetlerin iklim krizi karşısındaki edilgen tavrını sorgulamaktadır. Bu arada Türkiye’de hükümetlerin Kyoto Protokolü, Paris İklim Değişikliği Sözleşmesi konusunda aldığı kararlar ile kalkınma planlarında küresel iklim değişikliği ile ilgili düzenlemeler ve Vizyon 2023 projesinin küresel iklim kriziyle ilgili hedefleri çalışma kapsamında belirtilmiştir. Bunların yanı sıra çalışmada hükümetlerin iklim krizi sorununa yönelik tutumunun ne olması gerektiği-kentleşme, tüketim, kalkınma, geri dönüşüm, enerji politikaları ve yönetsel sorunlar gibi-farklı sorun alanları üzerinden tartışılmaktadır.

Çalışma üç kısımdan oluşacak şekilde planlanmıştır. İlk kısımda çalışmanın kuramsal dayanakları kapsamında küresel iklim krizi, küresel iklim tarihsel arka planı ve küresel iklim krizinin etkileri anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında küresel iklim krizinin oluşmasında politik kararların etkisi anlatılmıştır. Son kısımda bulgular ışığında tartışmalar yapılarak çözüm önerileri anlatılmıştır.

1. İKLİM KRİZİ

İklim krizi, küresel ısınma ve iklim değişikliği ile bunun etkilerine dikkat çeken bir kavram olarak iklimde kuraklık, sel, çölleşme, buzul erimesi gibi pek çok değişikliği anlatmak için kullanılmaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı gibi iklim krizi, birden fazla sorunun neden olduğu, doğayı, insanları ve toplumları etkileyen ve bu gruplar için risk faktörlerini açıklayan bir kavramdır.

Küresel bir sorun olarak ele alınan iklim krizinin ortaya çıkışı tek bir nedene bağlanamamaktadır. Ancak bu çalışmanın sınırlılıkları gereği bu bölümde iklim krizinin kökenleri, felsefi ve siyasi nedenler bağlamında ele alınacaktır.

1.1. Küresel İklim Krizinin Tarihsel Arka Planı

Bugünkü iklim krizinin nedeni olarak Sanayi Devrimi gösterilse de krizin altında yatan temel nedenin ideolojik olduğu savunulmaktadır. Diğer bir ifadeyle iklim krizi, modernizm ideolojisinin bir mirası olarak görülmektedir (Akarsu, 1994). Bu doğrultuda bugünkü ekolojik krizin kökenleri ele alınırken insan-doğa etkileşiminin evrimini incelemek gerekmektedir.

İnsanoğlu, var olduğu günden bu yana doğa ile sürekli etkileşim halinde olmuştur. 15. yüzyıl öncesinde Avrupa’da organik dünya görüşü hakimdi. Bu yüzyıldan önce doğa sadece insanın

yaşamını idame ettirebilmek amacıyla yararlandığı bir araç özelliği taşımaktaydı. 17. yüzyılda organik dünya görüşü yerini mekanik dünya görüşüne bıraktı (Bookchin, 1996: 45; Görmez, 2015, s. 14). Böylece insan ve doğa arasındaki ilişki yeni bir boyut kazanmış oldu. İnsan artık doğanın verdiği nimetlerden faydalanan bir varlık değildir; modern bilimin verdiği güç ile, doğanın efendisi durumuna gelmiştir.

Ortaçağ'ın organik dünya görüşü, insanı doğanın bir parçası olarak görmekteydi. Bu görüş, doğanın kutsallığı bağlamında şekillenmiştir. Bu dönemde doğa ile uyum içerisinde yaşayan insan için doğa kutsal sayılmıştır (Kılıç, 2006, s. 113). Ancak bu anlayış, Aydınlanma Felsefesi ile birlikte önemli değişikliklere uğramıştır. Bu tarihten sonra ekolojik dengeye müdahale daha sistemli bir şekilde gerçekleşmiştir. Keza, ekolojik sorunların temelinde liberal-kapitalist sistemin olduğu pek çok düşünür tarafından kabul edilmektedir. Bu noktada ekolojik sorunların temel nedeni olarak “Batı Düşüncesi” (Bıçkı, 2001, s. 34) ya da Aydınlanma Felsefesi gösterilmektedir.

Aydınlanma felsefesiyle birlikte rasyonel düşünme ilkeleri geliştirilmiş ve insan yaşamına artık din değil, akıl egemen olmaya başlamıştır. Dolayısıyla, dinin belirlemiş olduğu tabiatın kutsallığı anlayışı artık terk edilmiştir. İnsan, doğayı kendisine sunulmuş bir armağan olarak görüp, doğayı çıkarları için kullanma hakkını kendisinde görmeye başlamıştır. İnsanın çevreye olan algısının değişmesine neden olan ve insanı çevre sorunlarının odağı haline getiren bakış açısının temelinde Bacon, Descartes ve Newton gibi bilim insanlarının dile getirdiği ve doğanın insanın emrine sunulmuş ve her türlü tüketilebilecek bir ürünmüş gibi değerlendirilmesini de içeren bu yeni paradigma olmuştur (Gül, 2013, s. 18). Bu paradigma, doğayı sadece temel gereksinimlerin karşılanması ötesinde, karmaşıklaşan isteklerin karşılanması için var olan bir “nesne”ye dönüştürmüştür (Tufan, 1994, s. 69).

Bugünkü modern bilim, Bacon'un görüşleri etrafında şekillenmiş ve Bacon'un görüşleri doğaya egemen olma konusunda etkili olmuştur. Bacon, insan aklının doğaya ilişkin dini inançlardan arındırılması gerektiğini belirtmiş ve insanın görevini, doğaya egemen olmak ve onu kendi amaçları doğrultusunda dönüştürmek olarak saptamıştır. Bacon'un asıl hedefi, doğa üzerinde güç sahibi olmak, doğaya egemen olmaktır. Bacon'dan itibaren bilimin amacı bilgiyi, doğaya hükmetmek ve onu denetim altına almak için bir araç olarak kullanmak olmuştur. Bu görüşler, doğanın hoyratça sömürülmesine zemin hazırlamıştır (Özel, 2007, s. 220).

Aydınlanma Felsefesi nesnel bilimin, evrensel bir ahlak yasası ile bütünleşerek insanlığın özgürleşeceği tasavvuruna dayanmaktadır. Ancak insanın doğa üzerindeki hakimiyeti, kaynakların kıtlığı sorununu getirmiştir. Batıda Aydınlanma Felsefesinin dayattığı modern toplum anlayışı, giderek evrensel bir baskı sistemine dönüşmüştür. Buna göre teknolojik gelişmeler, insanda doğaya egemen olma tutkusunu getirmiştir. Doğaya hâkim olma tutkusu da giderek insana hâkim olma tutkusuna yönelmeye başlamıştır (Harvey, 1997, s. 25-26). Bu anlamda Bookchin'in de insanın doğayı egemenliği altına alması gerektiği inancının insanın insan üzerindeki tahakkümünden kaynaklandığını belirtmektedir (Bookchin, 1996, s. 45).

Fukuyama (2015, s. 375) bunu şöyle ifade etmiştir: “Üstün konumu insana, doğaya egemen olma, ondan yararlanma ve onu kendi amaçlarına göre yönlendirme hakkını veriyor. Modern doğa bilimi bunu mümkün kıldı”. Bu anlamda iklim krizinin insanlığı tehdit edecek boyutlara ulaşmasının temel nedeni insanın doğayı sınırsızca sömürme isteğidir. Bunun temel nedeni de modernizmin mirası olarak görülen bireycilik ve modern toplum anlayışıdır.

Aydınlanma Dönemi'ndeki bu süreçte fayda temel ilke ve hedef olunca, insanın görevi dünya nimetlerini sömürerek yaşamak olarak algılanmış ve insana tabiatı sömürmek dışında yol kalmamıştır (Görmez, 2015, s. 15). Diğer bir ifadeyle bilimsel devrim, organik dünya görüşünün terk edilerek kâinatın sömürülme sürecine katkıda bulunmuştur. Bacon'la başlayan “doğaya egemen olma” arzusu, sanayi devrimi ile birlikte doğayı sömürme arzusuna dönüşmüştür. Bu gelişmenin sonucu olarak tüketim ekonomisini körüklemiştir (Akarsu, 1994, s. 31). Böylece sadece doğal kaynaklar değil, doğanın kendisi de tüketilebilir bir “meta” haline gelmiştir.

Sonuçta; Aydınlanma Felsefesinin temel tezleri, ideolojik bir hegemonyaya dönüşmüştür. Modernizm, doğa ile barışık olmayan bir kalkınma anlayışına sahiptir. Bu bağlamda kapitalizm, endüstriyalizm veya doğanın dönüştürülmesi süreci doğru kavranıldığında bugünkü ekolojik sorunların boyutları da kavranılabilir.

2. KÜRESEL İKLİM KRİZİNİN ETKİLERİ

İklim krizi sadece küresel olarak sıcaklığın artması anlamına gelmemektedir. İklim krizi, küresel olarak birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Bu olumsuzluklar ve iklim krizinin etkileri çok farklı şekillerde kendini göstermektedir. Bunlar arasında ekstrem hava olayları, yükselen deniz seviyesi, buzulların erimesi, kuraklık, küresel göç dalgaları, gıda ve su kıtlığı, salgın hastalıklar yer almaktadır.

İklim krizi, en çok ekstrem hava olaylarında kendini göstermektedir. Bu hava olayları aşırı sıcaklıklar ile sel, kasırga vb. doğa olaylarını da kapsamaktadır. Endüstriyel üretimin yaygınlaşmasıyla birlikte sera gazı salınımları son 50 yıldan bu yana giderek artmaktadır. Ortalama dünya sıcaklığı 1901'den beri 0.8 derece civarında yükselmiştir. 1880'den 1970'e kadar ortalama dünya sıcaklığı her 10 yılda bir 0.03 derece artmıştır. 1950'den bu yana her 10 yıl bir öncekine göre daha sıcak olmuştur. Yüksek sıcaklıklar insan ve canlı yaşamını önemli ölçüde tehdit etmektedir (Giddens, 2013, s. 26-27). Aşırı hava sıcaklıkları, 2003 yılında Avrupa'da 27.000 kişinin ölümüne neden olmuştur. Aşırı sıcaklığa bağlı ölümler dünyanın başka yerlerinde de rekorlar kırmıştır. 1998 yazında Hindistan'da aşırı sıcaklar yüzünden 3.028 kişi ölmüştür (Erat & Kaçer, 2021, s. 246).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği yağış olaylarının yoğunluğunu da arttırmıştır. Yağış alan bölgeler daha çok yağış almaya devam edecek; kurak olan bölgeler aylar süren kuraklık riski ile karşı karşıya kalacaktır. Ya da birkaç ayda yağması gereken yağmur birkaç saatte yağarak sel ve taşkınlara sebep olarak ekonomik ve sosyal zararlara yol açacaktır. Aşırı güçlü rüzgarların hâkim olduğu şiddetli ve uzun süreli kasırgalar, şiddetli yağışlar, su kaynaklarına ve insan yaşamına büyük zararlar verebilir. Artan sıcaklık, yağış ve sel olayları ile birlikte deniz suyu seviyelerinde de önemli ölçüde bir artış meydana gelmektedir. Bu durumda birçok yerleşim yeri insan yaşamı için elverişsiz hale gelecektir. Pasifik Adası ülkeleri ve aşağı kısımlardaki sahil şeridi bu yerleşim yerlerinin başında gelebilir (Gautier, 2014, s. 4). Yine Hollanda, Bangladeş, Maldivler, Japonya gibi ülkeler yaşam alanı en çok tehdit altında olan ülkelerin başında gelmektedir. Nüfusunun önemli bir kısmının deltalarda yaşayan bu ülkelerden başka ülkelere "iklim mültecileri" akın edebilir.

Delta ülkelerinden biri olan Vietnam, 3000 kilometreden fazla kıyı şeridine sahip bir ülkedir. Ancak asıl sorun deniz seviyesinin yükselmesinin etkilerinin en güçlü şekilde hissedildiği ve nüfusun %22'lik kesiminin yaşadığı Mekong Nehri Deltası'nda hissedilmektedir. Önümüzdeki on yıllarda deltanın %40'ının sular altında kalacağı ve bölgede 10 milyondan fazla insanın etkileneceği tahmin edilmektedir. Bu ülkede kıyı bölgelerindeki insanların büyük çoğunluğu iç bölgelere doğru göç etmektedir. Deniz seviyelerinin yükselmesi sadece göçle sınırlı kalmamaktadır. Bu durum suların tuzluluk seviyelerini de etkilemektedir (Orhan, 2021, s. 195). Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre yakın zamanda yaklaşık 1.5 milyar insan temiz suya ulaşamamaktadır (Gautier, 2014, s. 49). Sonuçta temiz su kaynakları da hızla azalacaktır. Azalan su kaynakları, gıda krizine de neden olacaktır. Çünkü dünyada suyun

en çok kullanıldığı alanların başında tarım gelmektedir. Dolayısıyla yaşanacak olan su kıtlığı, tarımı da olumsuz yönde etkileyecek ve su kıtlığı gıda kıtlığını da beraberinde getirecektir (Çelik & Küçük, 2020, s. 17).

Seller ve kuraklığın tarımsal üretimi olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Bu noktada iklim değişikliği, insanların yaşamsal beslenme ihtiyaçlarını karşılayan tarım ve hayvancılık sektörleri üzerinde potansiyel bir risk taşımaktadır. Başta yağmur suyuna bağımlı olan ürünler olmak üzere pek çok geleneksel ürünün yetiştirilmesinde sorunlar yaşanacağı öngörülmektedir (Orhan, 2021, s. 196). Yükselen sıcaklıklar nedeniyle belirli ürünlerin yetiştiği alanlar, kuzeye doğru değişecektir. Bu durum, tropikal bölgelerde bulunan gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkileyecektir. Örneğin Filipinler’de sıcaklık artışının 1 C° olması durumunda pirinç üretiminde %10’luk bir düşüş beklenmektedir (Doğan & Tüzer, 2011, s. 29-30). Bu duruma bağlı olarak gıda fiyatları da artacaktır. Gıda fiyatları artınca gıda maddelerine erişim daha da zorlaşacak ve gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki açığı daha da artacaktır (Aysu, 2015, s. 41). 2080 yılına kadar 2.5 C° düzeyinde bir sıcaklık artışı, 50 milyona yakın insanın açlık riski ile karşı karşıya kalmasına yol açacaktır (Doğan & Tüzer, 2011, s. 29-30).

Buzulların erimesi, iklim krizinin başka bir etkisidir. Artan sıcaklıkların etkileri özellikle Alplerde etkisini gösterecektir. Bu durum karların eriyip nehir yataklarının değişmesine yol açacaktır. Kuzey Kutbu’ndaki sıcaklıklar, diğer bölgelere kıyasla hızlı bir biçimde artacaktır (Giddens, 2013, s. 243). Sıcaklık arttıkça buzullar eriyecek ve Grönland ile Antartika buz tabakasından kopmalar meydana gelecektir. Buzullardaki erimeler arttıkça deniz suları yükselecektir. Erime oranları bu hızla devam ederse Grönland buz tabakası 140 yıl içinde tamamen yok olabilir. Eriyen buz tabakası ile birlikte kutup ayıları da yok olacaktır (Lynas, 2009, s. 77). Örneğin buzda yaşayan fokların avlanma sürelerinin kısalması, kutup ayılarının sağlığına ciddi zararlar vermiş ve %15 daha az yavruya sahip olmalarına neden olmuştur (Erat & Kaçer, 2021, s. 248).

İklim krizi sadece kutup ayılarının değil, diğer birçok canlı türünün de yok olmasına yol açabilir. Birçok hayvan yeni iklim koşullarına uyum sağlayamayacaktır (Aysu, 2015, s. 128). Kuzey Denizi’nde kara ayaklı martılar ve bazı deniz kuşu türünün göç ettiği ya da öldüğü gözlenmiştir. Yine sıcaklığın artmasıyla birlikte Avustralya’da 200 kelebek türü yok olma tehlikesi altındadır (Göksoy-Sevinçli & Bayrakçı, 2021, s. 271). Küresel hava sıcaklığının 1,5 ile 2,5 derece arttığı takdirde bazı bitki ve hayvan türlerinin yaklaşık %30’u yok

olabilmektedir (Çelik & Küçük, 2020, s. 17). Dolayısıyla iklim değişikliği, gezegende büyük çaplı biyoçeşitlilik kaybına da neden olacaktır.

Sıcaklıkların artması, bazı salgın hastalıkların artmasına neden olabilmektedir. 2080 yılına kadar 2.3 C° düzeyinde bir ısı artışının 270 milyon insanın sıtma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağı öngörülmektedir (Doğan & Tüzer, 2011, s. 27). Isınma, dang humması, sarıhumma gibi tropikal hastalıkların Kolombiya, Meksika ve Ruanda'nın yüksek rakımlı bölgelerine yayılmasına neden olabilmektedir (Erat & Kaçer, 2021, s. 249).

Görüldüğü gibi küresel iklim krizi birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Küresel hava sıcaklığının öngörülen biçimde artışı, gezegenimiz için geri dönüşü olmayan sonuçlara neden olacaktır. Kuraklık, deniz suyu seviyesinin yükselmesi ve temiz suya erişim, gıda krizi, ormansızlaşma ve canlı türlerinin yok olması bu sonuçlardan en önemlileridir.

3. GÜNÜMÜZDE KÜRESEL İKLİM KRİZİNİN OLUŞUMUNDA POLİTİK KARARLARIN ETKİSİ

İnsan kaynaklı sera gazı emisyonlarının iklim krizine yol açtığı, bilim dünyasınca açıklığa kavuşmuş görünmektedir. Bu salınımların ve dünyadaki hava sıcaklığının gün geçtikçe artması, iklim krizi ile mücadele konusunu ön plana çıkarmaktadır. Bu küresel mücadele, politika, ekonomi, tarım gibi alanları etkileyeceğinden ülkeleri, şirketleri ve devletleri karşı karşıya getirmektedir. Zira etkileri gün geçtikçe artan iklim krizi karşısında uluslararası kuruluşlar, hükümetleri politika, ekonomi, tarım başta olmak üzere birçok alanda önlem almaya ve mevcut politikalarını değiştirmeye zorlamaktadır. Ancak şirketlerin ve devletlerin kâr hırsı, şirketlerin ve devletlerin söz konusu alanlarda kendi hegemonyalarını kurarak bu alanları çevresel değerleri koruyacak şekilde değil de kendi sermayelerini koruyacak şekilde yönetmelerine neden olmaktadır. Bu durum iklim değişikliği ile mücadele konusunda çeşitli sorunları beraberinde getirmekte ve hükümetlerin iklim değişikliği ile mücadelede uyguladığı politikaları etkilemektedir. Aşağıda hükümet politikalarının küresel iklim kriziyle ilişkisi anlatılmıştır.

3.1. Kalkınma Politikaları ve İklim Değişikliği İlişkisi

İklim krizi ile mücadele konusunda tıkanmalara neden olan sorunlardan en önemlisi devletlerin kontrolsüz bir biçimde büyüme hırsıdır. Bu noktada kapitalist sistem ve sistemin yarattığı tahribat, iklim krizinin asıl sorumlusu olarak görülmektedir. Bir hükümet politikası olarak ortaya atılan neoliberalizm ve kapitalist sistemin özünü oluşturan kalkınma ve büyüme

arzusu, doğal kaynakların geri dönüşü olmayan bir biçimde sömürülmesine, nihayetinde iklim krizine yol açmaktadır. Tüm bunlar da gelecek kuşakların yaşamını tehdit etmektedir.

Bu noktada öne sürülen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, ekonomi, toplum ve ekoloji arasında kurulmak istenen dengenin yeni bir anlatımı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, toplum, çevre ve ekoloji arasındaki ilişkilerin etik bir varsayım ile yeniden gözden geçirilmesini öngörmektedir. Bu yaklaşımın temelinde hem bugünkü nesiller hem de gelecek nesiller için özveride bulunarak kaynakların kullanımında bu sorumlulukla hareket etmelerini öncelemek vardır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın amacı, kalkınma stratejilerinin belirlenmesidir (Keleş vd., 2012, s. 245-246). Bu durumda en önemli görev hükümetlere düşmektedir. Zira kaynakların kullanımı, yatırımların yönlendirilmesi, teknolojik gelişmenin yönünün tayin edilmesi, kurumsal değişiklikler vb. gibi stratejilerin belirlenmesi hükümetlerin sorumluluğunda gerçekleşmektedir.

Kalkınmanın ekolojik ve yönetsel sorunlarla bu kadar bağlantılı olması, uluslararası çalışmaların da bu alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmak amacıyla 1992 yılında düzenlenen Rio Konferansı, devlet ve hükümet başkanlarını bir araya getirmiştir (Görmez, 2015, s. 64). Rio Konferansı'nda sürdürülebilir kalkınma ilkesinin yaşama geçirilmesinin ancak "yerinden" çözümlerle mümkün olacağı konusunda ortak bir görüş birliği oluşmuştur. Aynı şekilde Rio Konferansı, çevrenin korunması konusunda yönetişimin önemine vurgu yapmıştır (Karasu vd., 2018, s. 61). Dolayısıyla kalkınma-ekoloji ilişkisine yönelik önemli adımların atılabilmesi, politik alanda yönetişimin doğru bir şekilde uygulanabilmesine bağlıdır.

Ekonomik büyümenin yarattığı tahribatlar, demokratik, anti-demokratik, liberal, merkeziyetçi, hiyerarşik her türlü yönetimin başarısız kaldığını göstermektedir. Bu bağlamda merkezi yönetimler yerine daha demokratik ve eşitlikçi bir yapı arz eden yeni bir paradigma olarak ortaya çıkan ademi-merkeziyetçi yapılanmalara gitmek (Çay, 2020, s. 261), sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin hayata geçirilmesine fırsat sunabilmektedir

Mevcut ekoloji-kalkınma ve politika ilişkisine eleştirel bir yaklaşım sunan Giddens'a (2013, s. 92-95) göre "sürdürülebilirlik" ve "kalkınma" çelişkili anlamlara sahiptir. "Sürdürülebilirlik", süreklilik ve dengeye; "kalkınma" ise dinamizme ve değişime vurgu yapar. Dolayısıyla çevreciler "sürdürülebilirlik"e meyilli iken devletler ve işletmeler "kalkınma"ya odaklanırlar. Kalkınma, hükümet politikalarında öncelikli konu olunca doğal çevrenin tahribatı ve sürdürülemez bir biçimde yönetimi kaçınılmaz olmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi sürdürülebilir kalkınma büyüme oranına dayanmaktadır. Bu büyüme oranı, yenilenebilir kaynaklar için yenilenebilir oranıdır. Bu noktada kaynak dağılımı sorunuyla karşılaşmaktadır. Bu kaynak dağılımının piyasa mekanizması içinde kendiliğinden çözülmesinin mümkün olmadığı göz önüne alınırsa, planlama tek çözüm yolu olmaktadır. Ancak planlama ile sürdürülebilirliği sağlayacak kaynak dağılımı sorunu çözülebilir (Keleş vd., 2012, s. 247-248). Fakat dünya üzerinde sürdürülebilir kentler yaratmak için gereken planlar henüz ortaya konulmamıştır. Sürdürülebilir kentler inşa etmek için birçok teknoloji ve politika bilinmesine rağmen bu politikalar henüz yeterince olgunlaşmamıştır. Bu planlar yapılırken güneşlenme, rüzgâr yönü, ısı, radyasyon vb. analizlerinin yapılması gerekmektedir. Ayrıca planlarda bitki örtüsü, flora ve fauna gibi doğal kaynakların belirlenerek en etkin şekilde faydalanılması, kişi başına düşecek yeşil alan miktarının artırılması gibi ilkeler yer almalıdır (Sağlam-Yıldız, 2020, s. 142-143). Ancak fosil yakıtlar yerine enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının (rüzgâr, güneş enerjisi vb.) kullanımı maliyetli olduğundan bu yöntemler planlamada ve uygulamada yetersiz kalmaktadır. Örneğin kent içi ulaşımda çevreye daha az zarar veren elektrikli araçların kullanımı günümüz koşullarında oldukça maliyetli olduğundan yerel yönetimler şimdilik bu alternatifini tercih etmemektedir.

Kentlerin merkezi ve yerel yönetimler tarafından söz konusu ilkeler doğrultusunda planlanması daha sürdürülebilir, daha yaşanabilir kentlerin ortaya çıkmasına katkı sunacaktır. Aksi takdirde kentler kâr amacıyla, çıkar ve rant kavgaları yüzünden sürdürülemez duruma gelecek ve geri dönüşü olmayan ekolojik sonuçlarla karşı karşıya kalacaktır.

3.2. Enerji Politikaları ve Küresel İklim Krizi İlişkisi

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinin her gün artmasıyla uygun enerji politikalarının belirlenmesi önem kazanmıştır. Sorun enerji kaynakları açısından değerlendirilirse enerji üretiminde yenilenebilir kaynakların kullanılmaya devam edilmesi durumunda hem doğal kaynakların hızla tükenmesi hem de dünyanın gelecekte bir enerji bunalımı ile karşı karşıya kalması olasıdır. Fosil yakıtların tükenbilir rezervlere sahip olması nedeniyle artan enerji ihtiyacının karşılanması ve yeterliliğinin sürebilmesi, bu kaynakların kullanılmasına yönelik politikalara bağlı olmaktadır (Keleş vd., 2012, s. 153-154). Kısacası ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklar etrafında şekillenen enerji politikaları iklim krizini önemli ölçüde etkilemektedir.

Enerji politikası genel olarak teknoloji, ekonomi ve enerji ile ilgili kararların alınma sürecini ifade etmekte ve kısa dönemde arz-talep yönetimi, uzun dönemde ise planlama faaliyetlerini içermektedir. Günümüzde enerji politikaları büyük ölçüde fosil yakıtlar tarafından belirlenmektedir. Fosil yakıtlar, tüketim kolaylığı, maliyet düşüklüğü gibi nedenlerle en çok tercih edilen yakıt türüdür. Ancak fosil yakıtlara dayalı enerji kullanımı, iklim değişikliğine yol açmaktadır. Fosil yakıtlara bir alternatif olan yenilenebilir enerji kaynaklarının ise elde edilmesinin daha maliyetli oluşu, ülkelerin alt yapılarının yenilenebilir enerji üretiminde yetersiz oluşu, yenilenebilir enerjinin yaygın kullanımına engel teşkil etmektedir. Ancak dünyanın ısısının gün geçtikçe artması, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle yenilenemeyen enerji kaynaklarının kıtlığı, küresel ısınma sonucu ortaya çıkan sera etkisi ve iklim değişiklikleri ulusal ve uluslararası düzeyde sürdürülebilir enerji politikalarının üretilmesini gerektirmektedir. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma açısından enerji sektörünün çevre ile etkileşimi önem taşımaktadır (Bayraç, 2009, s. 117-120). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen bir enerji politikası, kaynakları koruyup geliştirecek, gelecek kuşaklara da pay ayıracak bir politika olmalıdır. Çevre ile uyum içinde olan bir enerji politikasının amacı, yenilenebilir kaynakların öne çıkarılması ve bu kaynaklardan yararlanmanın geliştirilebilmesidir (Keleş vd., 2012, s. 154).

İklim değişikliği sorununun uluslararası müzakerelerde tartışılan en önemli konularından biri sera gazı emisyonlarının azaltılması etrafında şekillenmektedir. Birleşmiş Milletler örgütündeki müzakerelerde veto konumunda olan ülkeler ağırlıklı olarak fosil yakıt üreten ve ihraç eden ülkelerdir (Orhan, 2021, s. 194). Kyoto Protokolü gereğince en fazla sera gazı salan ülkelerin bu salınımlarını belirlenmiş oranlar çerçevesinde azaltmaları gerekmektedir. Ancak bu emisyon azaltımı, üretimin sınırlandırılmasını yani sermaye birikim sürecini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla fosil yakıt tüketiminin azaltılması veya sonlandırılması, bu ülkelerin gelirlerinde önemli kayıplara neden olmaktadır (Orhan, 2021, s. 194). Bu durum, hükümetleri mevcut enerji politikalarından vazgeçme konusunda isteksiz yapmaktadır. Tüm bunlar da iklim krizi sorununu körüklemekten öteye gitmemektedir.

Bu kısıtlamalar, söz konusu ülkeleri yeni arayışlara yöneltmektedir. Şirketler ve devletler, karbon emisyonlarını azaltmak yerine diğer kirleticilerin kirletme haklarını satın almaktadır. Temiz hava üzerinden yapılan ticaret ya da karbon ticareti olarak ifade edilen bu ticaret, temiz havanın bile bir meta haline gelmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu ülkeler üretimi kısmak yerine havayı kirletmenin bedelini ödüyor gibi bir imaj yaratmaktadır. Başka bir deyişle,

“kirleten öder” şeklinde kurgulanan bu düzende kirleten gerçekte beklenen ödemeyi yapmamaktadır (Yılmaz & Yılmaz, 2011, s. 121-123).

İklim krizi ile mücadelede enerji politikalarının önemli bir sorun alanı olduğu söylenebilir. Fosil yakıtların çevreye verdiği zararlar ve doğal kaynakların sınırlı oluşu, devletleri enerji politikaları konusunda önemli tedbirler almaya yöneltmektedir. Şüphesiz ki fosil yakıtlara dayalı enerji üretiminden yenilenebilir enerji üretimine geçilmesi, bu tedbirlerin en önemlisi olmaktadır.

3.3. Tüketim Toplumu ve İklim Krizine Etkileri

Mekanik dünya görüşünün insanın doğayı her türlü müdahalesini haklı çıkararak düşünce sistemi ve teknolojik gelişmeler üretim-tüketim ilişkilerini değiştirmiştir. İnsanın doğayı fethetme arzusu, doğal kaynakların sınırsızca sömürülmesine ve aşırı tüketime neden olmuştur. Tüm bunlar, yani gelişmiş kapitalizmde tüketime dayanan modern yaşam tarzının sistem tarafından dayatılması iklim krizine yol açmaktadır.

Teknolojik gelişmeler, tüketim alışkanlıklarını büyük ölçüde etkilemektedir. Teknolojik yenilikler, tüketim taleplerini karşılayabilme kapasitesini arttırmakta ve tüketimin genişleyerek kitlesel bir boyuta ulaşmasına katkı sağlamaktadır (Castells, 2020, s. 37-38). Bu durumda tüketim toplumu denilen yeni bir toplum biçimini meydana getirmektedir. Tüketim toplumunun özünü ise kapitalizm oluşturmaktadır. Kapitalizm, bireyleri daha fazla üretmek için daha fazla tüketmeye sevk ederek modası geçtiği gerekçesi ile daha fazla ürünü çöpe atıp yenisini satın alan birer “tüketici”ye dönüştürmektedir (Çelik & Küçük, 2020, s. 2-3).

Tüketimin katlanarak büyümesi, ekolojik dengenin giderek bozulmasıyla sonuçlanmaktadır. Zira kapitalizmde her şey pazarda satılacak bir “meta”dır (Wallerstein, 2016, s. 91). Dolayısıyla bu sistemde doğa da bir metadır ve sömürülmeye açıktır. Tüketicilerin giderek artan talepleri ve kapitalizmin kâr hırsı, doğal kaynakların sınırsızca sömürülmesine yol açmaktadır. Diğer bir deyişle hükümet politikaları kapsamında gelişen aşırı tüketim ve kapitalist sömürü, ormanları, toprakları, su ve doğal enerji kaynaklarını, havayı ve iklimi tehdit etmekte ve geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açmaktadır.

Her şeyin sınırsızca tüketildiği günümüz toplumlarında göz ardı edilen bir husus vardır: O da doğadır. Aşırı ve bencilce yapılan her alışverişin çevresel bir maliyeti vardır. Satın alınan her tüketim nesnesi için doğa biraz daha sömürülmektedir. Çünkü kapitalizm, doğayı sömürmekle varlığını sürdürebilir. Kâğıt üretimi için ağaçların kesilmesi, palm yağı elde etmek için

palmye ağaçlarının kesilmesi, ayakkabı, kemer, çanta gibi deri ürünleri üretimi için hayvanları öldürmek bu sömürü şekillerinden bazılarıdır. Tüketen sınıf, kontrolsüzce tüketmeye devam ettikçe, doğanın dengesi bozulacak, dünya giderek daha fazla ısınacak, buna bağlı olarak su kaynakları azalacak ve iklim değişiklikleri meydana gelecektir (Çelik & Küçük, 2020, s. 3-11).

Gelişmiş kapitalizmde tüketimin dönüşümü, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi, sermayenin kâr oranının düşmesine karşı verdiği sürekli savaş ve en önemlisi de devletin ekonomik faaliyetlerin tümünü etkileyen müdahalesi ile doğrudan ilişkilidir. Toplu tüketim mallarının üretiminde ve ekonomide devlet müdahalesi, ekonominin işleyişi için sürekli olmamakla birlikte daima özel sermayeye eklenmiş bir biçimde gerçekleşir. Hükümet politikalarıyla devlet bir sektörü kârlı hale getirir, bunu daha sonra özel sektöre devrederek özel sermayenin bunları devralmasını olanaklı hale getirir. Devletin bu müdahaleleri kapitalist sistemin işleyişine hizmet etmektedir (Castells, 2020, s. 36-40). Wallerstein'e (2016, s. 95) göre de bugünkü ekolojik sorunlar işte bu döngünün yani kapitalist dünya ekonomisinin bir sonucudur.

Bir hükümet politikası olan özelleştirme uygulamaları ile kentler, özel sektörün elinde yapılabozulan bir oyuncak haline gelmektedir. Gittikçe artan nüfusun konut ihtiyacını karşılamak için imara açılan tarım arazileri, metropollerde birbiri ardına dikilen gökdelen ve rezidanslar, tüketim toplumunun talepleri çerçevesinde inşa edilen devasa alışveriş merkezleri kentleri, yaşanabilir bir mekân olmaktan çıkarmış; kentler birer beton yığını haline gelmiştir. Yeşil alanların yerini alan bu betonarme yapılar, kentlerde sıcaklık artışına neden olmaktadır.

Ekolojik sorunların daha çok kent merkezlerinde görüldüğü gerçeğinden yola çıkarak kent ve ekoloji sorunlarını kapitalist sistemin işleyişine dayandıran Castells'a (2020, s. 29) göre, kapitalizmde ortaya çıkan sorunlar mekân ve doğanın örgütlenme biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu biçimler ise teknolojinin zorunlu evrimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedensel ilişki şöyle ifade edilebilir: Teknolojik ilerleme – kentsel yoğunlaşma - toplumsal düzensizlik – “yapay ortam”ın “doğal ortam” üzerinde üstünlük kurması – insan doğasının (düzeninin) bozulması. Kısacası Castells'a göre, ekolojik krizlerin temelinde kentlerde insan sayısının artmasına paralel olarak kentsel alanların kâr amacı ile yağmalanması yatmaktadır.

Bu bağlamda kapitalizmin yıkım motivasyonlu olup, neden olduğu krizlerle bir şekilde - serbest piyasa ekonomisi tarafından- siyasal ve ekonomik olarak ayrıcalıklı sınıflar lehine hareket ettiği açıktır. Kentlerde inşa edilen devasa yapılar, yollar ve köprülerin inşa sürecinde

büyük kârlar elde edildiği için önüne çıkan her türlü engelin önünü açmak kapitalist sitemin çarkını döndürecek mihenk taşı anlamına gelmektedir (Çay, 2020, s. 253). Yine özelleştirme adı altında kentlerin değerli arsaları satışa çıkarılmakta, rant amacıyla talan edilmektedir. Oysa bir kenti kent yapan kentin anıtları, meydanları, parkları ve kültürel değerleridir (Karasu, 2009, s. 89).

Özetle; tüketen kesim tüketmeye ve sömürmeye devam ettiği müddetçe iklim krizi kaçınılmaz olacaktır. Bunun önüne geçebilmek için tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, ekosistemi korumak için piyasa koşullarının yeniden şekillendirilmesi ve bu kapsamda düzenlenmesi gerekmektedir.

3.4. Kentleşme Sorunları ve İklim Krizine Etkileri

İklim krizi ile mücadele konusunda en önemli sorun alanlarından biri de hızlı ve düzensiz kentleşmedir. Sanayi Devrimi ile başlayan ve günümüze kadar artarak devam eden kentleşme süreci, nüfusun büyük kentlerde yığılmasına neden olmuştur. Bu da kentlerde yeni ve farklı sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorunlardan en önemlisi küresel ısınmanın neden olduğu iklim krizidir.

Küresel kentleşme, iklim değişikliğini, yoksulluğu ve enerji kullanımını etkileyen sorunların en büyüğüdür (Florida, 2018, s. 228). Hızlı ve plansız kentleşme, artan konut ihtiyacına paralel olarak tarım arazilerinin yerleşim ve üretim alanlarına dönüşümüne yol açmaktadır. Kentlerde artan nüfusa paralel olarak ekilebilir tarım arazilerinin imara açılması, su yataklarının akış güzergahlarının zarar görmesini, çevresel bozulmayı, iklim ve hava koşulları üzerinde küresel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Hızlı kentleşme süreci sonucunda özellikle büyük kent merkezlerinde ortaya çıkan yeşil alan eksikliği, iç içe yapılaşma gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kentlerdeki büyük binaların plansız inşası, güneş ışınlarını emer ve iklim basıncını arttıran ısı radyasyonları yayar. Dolayısıyla bilim insanları iklim değişikliğinin en büyük sebebi olarak düzensiz/plansız kentleşmeyi, kent yerleşimleri için yeşil alanların tahribini göstermektedir (Aslan & Türkmenler, 2020, s. 218).

Castells'a göre kent ve ekoloji, birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır; gelişmiş kapitalizmde toplumsal ve siyasi bir değişimin yeni eksenini belirlerler. Castells'a göre konut, ulaşım gibi konularda bir kriz varsa bu büyük oranda kentleşme süreci ile ilgilidir. Bu da insan faaliyetinin toplumsal örgütlenmesi ile bu faaliyetin maddi temelleri arasındaki ilişkinin bir sonucudur. Castells bu durumu şöyle betimlemektedir: "Metropolitan alanlar ancak

yağmalanmış bölgelerin oluşturduğu çöllerle açıklanabilir. Aşırı nüfus, açık alanların yokluğu ve yapay teknik çevrelerin yaratılması teknolojik gelişmenin kaçınılmaz sonuçları değil, daha çok faaliyetlerin belirli bir tür toplumsal ve mekânsal örgütlenmesinin ifadesidir” (Castells, 2020, s. 18-19). Castells’a (2020, s. 19) göre bu ilişki kârın en çoğa çıkarılması amacını gütmektedir. Burada kastedilen ve plansız kentleşmenin açıklanabilmesinde anahtar niteliğinde bir kavram olan rant kavramıdır. Bu durum sorunun politik boyutuna (hükümet ve yerel politikalar) vurgu yapmaktadır.

Kentleşmenin bir plana bağlı olmaksızın gelişmesi, rant uğruna yağmalanan, kentsel yaşam kalitesi düşük, sağlıksız kentleşmeyi beraberinde getirmektedir. Kentsel rantta öncelikle kentsel arsalar konu olmaktadır. Kentleşmenin gelişmesiyle birlikte konut ve arsa ihtiyacı da artmaktadır. Artan konut ve arsa ihtiyacının karşılanması için kentlerin çevresindeki tarımsal araziler dahil her türlü alan imar planlarına dahil edilerek arsa haline getirilmektedir. Bu şekilde düzensiz bir biçimde büyümeye devam eden kentlerde, konut, ulaşım, altyapı, park vb. için daha çok alana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da kentin çevresindeki verimli tarım arazilerinin de imara açılmasına neden olmaktadır (Kahraman-Usta, 2021, s. 3). Kentleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu aşırı yapılanma, aşırı ısınmaya ve dolayısıyla iklim krizine neden olmaktadır. Kent merkezlerindeki yollar, apartmanlar gün boyu depoladıkları enerjiyi gece serbest bırakarak ısınmaya neden olmaktadır. Ayrıca aşırı yapılanma rüzgârın esme yönünü de olumsuz etkileyerek bitki örtüsüne zarar vermektedir (Ulusoy & Vural, 2001, s. 11).

Hükümet politikaları sonucu ortaya çıkan aşırı yapılanma (kentleşme), kentlerin tarihi dokularının yok edilmesine, çölleşme ve ormansızlaşma gibi sorunlara neden olmakta ve doğal yaşam alanlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Nüfus artışı nedeniyle konut ve altyapı için gittikçe daha fazla alana ihtiyaç duyulmaktadır. Ormansızlaşma, daha fazla yerleşim alanı oluşturmanın yolu olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle ormanlar, konut, ticaret ve endüstriyel yani kentsel amaçlar için yok edilmekte (Kayan & Demir, 2021, s. 211-214) ve kentler nefessiz bırakılmaktadır. Bu da dünyanın her geçen gün biraz daha ısınmasına neden olmaktadır.

Kentsel rant ayrıca imar planlarının doğru bir biçimde uygulanmasının önündeki en önemli engellerden biridir. Arsaya olan talebin artması, kentsel rantı beslemekte ve imar planlarının gereği gibi uygulanmasına sekte vurmaktadır. İmar planları daha fazla rant sağlanması amacıyla ya değiştirilmekte ya da gereği gibi uygulanmamaktadır. Bu durumda kent, planlama esasları ve bilimsel ölçütlere göre değil, çıkar çevrelerince yönlendirilmektedir.

Özellikle büyük kentlerde alışveriş merkezlerinin, devasa otellerin, rezidansların sayısı artarken yeşil ve dinlenme alanlarının sayısında bir düşüş yaşanmaktadır. Dolayısıyla kentler; altyapısı yetersiz, sosyo-kültürel ve yeşil alanların az olduğu bir “apartman denizi”ne dönüşmektedir (Karasu, 2009, s. 87-89).

İklim değişikliğinin ortaya çıkışının en büyük nedeni işte bu betonlaşmış kentlerdir. Bu bağlamda yeşil alan sorunları da iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir sorun alanıdır. Özelleştirme politikalarıyla kent merkezlerinde yer alan ve kentin tarihi için önem arz eden tarihi eserler ve kentsel yeşil alanlar rant uğruna sömürülmektedir. Hükümetlerin aldığı kararlar ile anıt, park, ormanlık alanlar gibi mekanların yerine ya yollar, üst geçitler ve köprüler yapılmakta ya da bu yeşil alanlar onları satın alan üst gelir grupları tarafından iş ve alışveriş merkezlerine dönüştürülmektedir. Bunların sonucu olarak da kentlerdeki yeşil alanlar yok denilecek kadar azalmaktadır. Yeşil alanların eksikliği ise oksijen üretiminin düşmesine, gölgeliklerin azalmasına, dolayısıyla aşırı ısınmaya ve iklim krizine neden olmaktadır.

Yeşil alanlar ve özellikle ağaçlandırma, kentlerin gelişiminde, kentlerdeki yaşam kalitesinin artmasına ve kentlerin nefes almasına katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda yeşil alanların oksijen üretimi, havadaki karbondioksitin tutulması, hava akımını düzenlemesi, havayı serinletmesi gibi pek çok ekolojik işlevi bulunmaktadır. Ancak yeşil alanların, iklim ve çevre üzerindeki etkili olabilmesi, bu alanların sistematik bir şekilde oluşumuna bağlıdır. Yeşil alanlar olan parklar, yürüyüş yolları ve doğal alanların yapımı belediyelere aittir. Bu nedenle yeşil alanlar sadece buldukları yerin fiziksel özelliklerine göre değil, yerel yönetimlerin siyasal tutumlarına göre de şekillenmektedir. Bunun da ötesinde kentlerde yaşanan rant kavgaları nedeniyle park alanlarından çok yapı ağırlıklı yerleşimler görülmektedir. Bu çerçevede yeşil alanlara dair kararların imar kanunlarında belirtilen değerlere uygun gerçekleştirilmesi ve söz konusu kararların kâğıt üzerinde kalmaması, sorunun çözümünde etkili olacaktır (Aksöz, 2021, s. 202-217).

Bu çerçevede iklim krizinin temel nedenlerinden birinin kentleşme olduğu söylenebilir. Aşırı kentleşmenin yol açtığı yeşil alan eksikliğinin temel nedeni olarak da plansız yapılaşma yani kentleşme politikaları gösterilebilir. Bu noktada iklim dostu kentleşme politikaları üretmenin önemi ve gerekliliği vurgulanmalıdır. Zira plansız kentleşme devam ettiği müddetçe kentleşmenin iklim krizi üzerindeki olumsuz etkileri de artarak devam edecektir.

3.5. Atık Sorunu ve İklim Krizi İlişkisi

Teknolojik ilerlemeler tüketim alışkanlıklarını değiştirdiği gibi atıkların miktarını ve çeşitliliğini de değiştirmiştir. Özellikle ambalajlı ve tek kullanımlık plastik ürünler, kullan-at kültürünün yaygınlaşmasına ve gezegenin adeta bir atık denizine dönüşmesine yol açmaktadır. Ayrıca atıkların yakılması gibi sürdürülemez bir biçimde bertaraf edilmeleri önemli çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Artan atık üretimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan çevre sorunları atık yönetiminde farklı yaklaşımların göz önüne alınmasını zorunlu hale getirmektedir.

Artan kentleşmeyle birlikte atık yönetimi, hükümetlerin karşı karşıya kaldığı önemli bir küresel sorundur. Kötü yönetilen atıklar, çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi metan üretimi yoluyla küresel iklim değişikliklerine de yol açmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir kentler inşa etmek için atıkları uygun şekilde yönetmek gerekmektedir. Ancak sürdürülebilir atık yönetimi maliyetli olduğundan belediyelerce tercih edilen bir yöntem olmamaktadır (Türkmenler & Aslan, 2021, s. 98-105).

Bu noktada gelişmiş ülkelerin kaçındıkları maliyetleri değişik yollarla geliştirmekte olan ülkelere yükledikleri görülmektedir. Şöyle ki gelişmiş ülkeler, atıkların imhasında yüksek vergilerden kaçındıkları için atık ticareti, geliştirmekte olan ülkelere doğru kaymaktadır. Özellikle 1970'lerden itibaren tehlikeli atıklar gelişmiş ülkelere geliştirmekte olan ülkelere satılmaya başlanmıştır (Sarıhan, 2019, s. 311-312).

Atık ticaretinin yaygınlaşması, uluslararası alanda yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bunun ilk somut örneği Birleşmiş Milletler bünyesinde, atıkların küresel dolaşımını düzenleyen “Basel Sözleşmesi”dir. Basel Sözleşmesi, 1989 yılında imzaya açılmış, 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin amacı, tehlikeli atıkların sınır ötesine taşınmasını, bertaraf edilmesini ve geri dönüşümden doğabilecek tehlikeleri ortadan kaldırmaktır. Sözleşmeye 2018 yılı itibarıyla 187 ülke taraf olmuştur. Dünya genelinde en fazla tehlikeli atık üreticisi olan ABD ise sözleşmeyi imzalamış ancak onaylamamıştır (Sapmaz-Veral, 2019, s. 3).

Küresel ölçekte üretilen atık miktarı değerlendirildiğinde, bu alandaki uluslararası düzenlemelerin bazı sınırlandırmalar getirirse de atık miktarını azaltmada başarılı olmadığı görülmektedir (Sapmaz-Veral, 2019, s. 10). Dolayısıyla atık yönetiminde daha kapsamlı, daha organize, yaşam kalitesini arttırmaya yönelik, çevre dostu ve halk sağlığını benimseyen, sürdürülebilir; sıfır atık yaklaşımı gibi atıkların yakma yoluyla bertarafı yerine işlenerek

yeniden değerlendirilmesini hedefleyen yeni yaklaşımlar benimsenmelidir (Aksungur, 2021, s. 182-189).

3.6. Küresel İklim Krizinin Yasal-Yönetmelik Boyutu ve Politik Kararlarla İlişkisi

İklim krizi ile mücadelede en önemli sorun alanlarından birisi de -hatta en önemlisi- yönetmelik sorunlarıdır. İklim krizi her ne kadar ekolojik bir sorun olsa da ekonomik ve politik bir tercihi zorunlu kıldığı için politik bir sorun olarak ele alınmaktadır. Zira iklim krizine yönelik yapılan müzakereler ve alınan kararlar politik güçler tarafından yani yönetimsel açıdan uygulanmadığı takdirde sadece kâğıt üzerinde kalacaktır. Bu anlamda iklim krizini önlemeye yönelik olan bu müzakerelerin ve bu müzakerelerde yer alan tedbir hükümlerinin ülkeler açısından bağlayıcılığının olması gerekmektedir. Bu anlamda bağlayıcılığı bulunmayan bu hükümlerin iklim krizine olumlu yönde etki etmesi mümkün görünmemektedir.

1990 sonrası dönemde iklim değişikliği, gezegenin karşı karşıya kaldığı en büyük tehditlerden biri olarak anılır hale gelmiştir. İklim değişikliği, gıda ve su kıtlığı, siyasi istikrarsızlıklar, göç ve çatışma durumları ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Sürekli artan çevresel bozulma ve buna bağlı olarak küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi gibi gelişmelere daha yaşamsal anlamda dikkat çekilmeye başlanmıştır. İklim krizinin herhangi bir ülkenin tek başına mücadele ederek çözülemeyen, küresel iş birliği ve çaba gerektiren bir sorun olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla 1990'lı yıllarla birlikte BM çatısı altında yürütülen küresel bir çaba söz konusudur (Erdoğan, 2018, s. 704). Bu doğrultuda insan kaynaklı sera gazlarının iklim değişikliği üzerindeki etkilerini en aza indirebilmek amacıyla oluşturulan ilk çaba Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin amacı insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının iklim üzerindeki etkilerini önlemek ve belli bir düzeyde tutulmasını sağlamaktır. Söz konusu bu sözleşmeye 189 ülke taraf olmuştur (Görmez, 2015, s. 68).

Sözleşmenin bağlayıcılığının olmamasına rağmen taraf olan bütün devletlere görev ve sorumluluk yüklemesi, sözleşmenin en önemli özelliğidir (Güneş, 2019, s. 2). ABD gibi bazı ülkeler salınım hedeflerinin bağlayıcı olmasına şiddetle karşı çıkmış, dolayısıyla bu türden hedefler metinden çıkartılmıştır (Giddens, 2013, s. 268). Sözleşmenin diğer bir özelliği, söz konusu hedefler için herhangi bir zaman dilimi öngörülmezsizin gelişmekte olan ülkelerin de gelişmiş ülkelerle benzer yükümlülüğe tabi kılınmasıdır (Özel & Kılıç, 2006, s. 152).

Bu sözleşme sonrasında iklim krizinden çıkış için devletleri aktör olarak kabul eden küresel çabalar devam etmiştir. Bu doğrultuda 1997 yılında düzenlenen Kyoto Protokolü, ilk defa

yasal-bağlayıcı bir belge olarak ortaya çıkmıştır. Protokolde, Ek-I listesine dahil olan ülkelerin sera gazı salınımlarının 2008-2012 döneminde 1990 seviyesinin %5 altına indirmeleri öngörülmüştür. Protokolde öngörülen bu hedef, iklim değişikliğini önlemeye yönelik uluslararası alanda atılan ilk esas adım olarak görülmektedir (Görmez, 2015, s. 69). Bununla birlikte sözleşmeye taraf olan devletler, daha az enerji kullanmak, fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçmek gibi bir dizi değişikliği de kabul etmişlerdir (Güneş, 2019, s. 3).

Kyoto Protokolü hükümetler arası tam bir uzlaşma olmaksızın yürürlüğe girmek zorunda kalmıştır. Uluslararası hukukun bir parçası olmak için protokolün endüstriyel ülkelere ait toplam salınımların en az %55'ine sahip olan gelişmiş ülkeler tarafından imzalanması gerekmektedir. Ancak dünyadaki toplam karbon salınımlarının %20'sinden fazlasını üreten ABD ile Avusturya hükümetleri protokole imza atmamıştır. Dünyanın hâkim ekonomisi olarak ABD, salınımları azaltmayı kabul ederse iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir adım atmış olacaktır. Ancak ABD hükümeti salınımları azaltınca üretimin ve dolayısıyla kâr oranının düşeceği gerekçesi ile anlaşmayı imzalamamıştır (Giddens, 2013, s. 129-269).

Protokolün ikinci taahhüt döneminde Ek-B listesinde yer alan ülkelerin emisyonlarını ilk taahhüt döneminden farklı olarak 2020 yılında 1990 yılına göre en az %18 azaltması kararlaştırılmıştır. ABD, Japonya, Rusya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler ikinci taahhüt döneminde yer almamışlardır. Protokol'e taraf olan, Ek-B listesi dışındaki diğer ülkeler, Ek-dışı ülkeler olarak adlandırılmakta olup, bunların sera gazı emisyon azaltımı konusunda sayısal yükümlülükleri bulunmamaktadır. 2009 yılında protokole dahil olan Türkiye, protokolün Ek-B listesine dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin sayısallaştırılmış emisyon azaltım taahhüdü bulunmamaktadır (mfa.gov.tr).

2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesini oluşturan Paris Anlaşması ise 2015 yılında Paris'te düzenlenen BMİDÇS 21. Taraflar Konferansı'nda kabul edilmiştir. Anlaşma, küresel sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması koşulunun karşılanması sonucunda, 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girmiştir (mfa.gov.tr). Ancak anlaşmaya Angola, İran, Libya, Kırgızistan, Irak, Erite, Yemen, Güney Sudan ve Türkiye'nin içinde bulunduğu 9 ülke taraf olmamıştır. Anlaşmanın kabul edilmesi halinde, Türkiye'nin küresel sıcaklık artışının 1,5 derece ile sınırlandırmak ve 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarını sıfırlamak için taahhütlerini hayata geçirmesi gerekmektedir (aa.com). Bu da söz konusu ülkelerin büyüme stratejilerini, düşük karbonlu ekonomiye geçişi, sürdürülebilir

kalkınma hedeflerini ve enerji politikalarını doğrudan etkileyecektir. Sonuçta Türkiye anlaşmaya 7 Ekim 2021 tarihinde resmi gazetede yayımlanan kararlar taraf olmuştur.

Görüldüğü gibi iklim krizi ile mücadelede yönetsel sorunlar ve hukuki boyut önemli bir sorun alanıdır. İklim krizi ile mücadele için yasal bir zemin oluşturulmaya çalışılsa da alınan kararların bağlayıcılığının bulunmaması (yani yasal bir zorunluluk bulunmaması) veya ülkelerin kâr hırsı yüzünden uluslararası sözleşmeleri imzalamaktan kaçınmaları, iklim değişikliğiyle mücadeledeki hukuki boşluğa işaret etmektedir. Bu hukuki boşluk, her devlete kentleşme, enerji, kalkınma gibi alanlarda istediği gibi hareket etme serbestisi vermektedir. Hükümetlere bir yaptırım uygulanmadığı takdirde hükümetler neoliberal politikalarını uygulamaya devam edecektir.

İklim krizi ile mücadele genel olarak iki temel alternatif politika etrafında şekillenmektedir. Birincisi, üretim sürecinin bir parçası olarak kimyasal toksinlerle mücadele etmek gibi üretim faaliyetlerinin olumsuz etkilerini temizlemektir. İkinci ise, yeni ağaçlar dikmek gibi kullanılan doğal kaynakları yenilemek için yatırım yapmaktır. Ancak bu öneri ve politikalar, bunlardan etkilenecek ülkeler ve şirketler tarafından yüksek maliyetli olacağı ve üretimin azalmasına yol açacağı gerekçesiyle direnişle karşılaşmaktadır (Wallerstein, 2016, s. 94). Diğer bir deyişle, iklim değişikliğine karşı alınan tedbirlerin katlanmayı gerektirdiği ekonomik maliyetler, hükümetlerin iklim değişikliğine karşı yürütülen küresel mücadeleye karşı direnmelerine neden olabilmektedir. Zira bu yönde alınan tedbirler sanayi, ulaştırma, tarım gibi birçok ekonomik sektörün yeniden yapılanmasını çoğunlukla zorunlu kılmaktadır (Erdoğan, 2018, s. 705).

Yaşanacak olan bu türden olumsuzluklar aslında iki farklı alternatif ile giderilebilir. Birincisi, hükümetler bütün girişimlerin maliyetlerini içselleştirebilir ki bu durumda kâr sıkışmasıyla karşı karşıya kalınabilir. İkincisi, ekolojik önlemlerin faturasını hükümetler ödeyebilir ve bunun için vergileri kullanabilir. Ancak bu durumun doğal bir sonucu olarak girişimler üzerindeki vergiler de artacak ve dolayısıyla bu da halka mal edilebilecektir. İşte bu yüzden iklim krizi, her şeyden önce bir politik iktisat meselesi, buna bağlı olarak da siyasi bir seçim konusudur (Wallerstein, 2016, s. 94-95).

Bununla birlikte hükümetlerin ulusal kalkınma planlarında iklim krizine yönelik değişiklikler yapmaları gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de dokuzuncu ve onuncu beş yıllık kalkınma planlarında hızlı ve plansız kentleşme, kent içi ulaşımda yaşanan fazla yakıt tüketimi, çevre

kirlenmesi gibi kentleşmeye ilişkin sorunlar vurgulanmaktadır. Bu çerçevede daha önceki planlardan farklı olarak onuncu beş yıllık kalkınma planında kentleşme, “Yaşanabilir Mekanlar ve Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında ele alınmıştır. Kentsel dönüşüm, konut, toprak ve su kaynakları, mekânsal gelişim gibi konular onuncu beş yıllık kalkınma planında yer alan konulardır (Keleş, 2018, s. 89).

Türkiye’de iklim krizinin etkilerine yönelik önemli bir adım da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından atılmıştır. Bakanlığın yayınladığı 2023 Vizyonu hedefleri arasında sanayi tesislerinin kirlilik yükünün azaltılması, etkin bir atık yönetiminin sağlanması, iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının kontrolünü sağlamak amacıyla Türkiye genelinde izleme ağını güçlendirmek, sürdürülebilir su yönetimi politikaları belirlemek ve uygulamak gibi hedefler yer almaktadır (tasam.org).

Neticede iklim krizinin çözümü için azaltım ve karbonsuzlaşma, en temel politika seçenekleridir. Ancak ülkelerin enerji politikaları, sahip oldukları doğal kaynaklar ve daha da önemlisi teknolojik ve ekonomik gelişmişlik seviyeleri ile idari kapasiteleri bu politikaların uygulanmasının başarısının koşullarını belirlemektedir. Ayrıca ülkelerin kendi içlerindeki çıkar çatışmaları ve bazı sektörlerin engellemeleri, iklim krizine bütünlük bir çerçeveden yaklaşılmasını mümkün kılacak değişimin önündeki en önemli engellerdir. Özellikle kullanımının sonlandırılması düşünülen fosil yakıtlar üzerine kurulu ekonomiler, ülkeler, yönetimler ve sektörler için alternatifler geliştirilmeden ve adil dönüşüm yöntemleri üzerinde çalışılmadan değişim mümkün görünmemektedir (Orhan, 2021, s. 199).

SONUÇ

Sonuç olarak belirtilebilir ki, iklim krizinin ortaya çıkışı tek bir nedene bağlanamamaktadır. Geniş açıdan bakıldığında iklim krizinin sadece bir çevre sorunu olmadığı; toplumsal, siyasal (hükümet ve yerel politikalar), ekonomik, etik ve ahlaki boyutları da olan karmaşık bir sorun olduğu görülmektedir. İklim krizi hem çevresel, toplumsal ve siyasi sonuçları açısından hem de sürdürülebilirlik açısından gezegenimizin geleceği için hayati bir risk oluşturmaktadır.

Küresel iklim krizi sorunu, 1970’li yıllarda tartışılmaya başlanmış, 1990’lı yıllardan itibaren ise sıklıkla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu yıllarda krizin önemi ve ulaştığı boyutlar, ulusları ve uluslararası örgütleri iklim krizi ile mücadele konusunda harekete geçmeye zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda iklim krizi sorunu uluslararası metin ve sözleşmelerde yer almaya başlamıştır. İklim krizinin etkilerini azaltmaya yönelik hükümleri içeren bu sözleşmeler, hükümetleri politik ve ekonomik olarak köklü bir değişime zorlamaktadır. Ancak

özellikle uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, ülkelerin müzakerelerde gösterdikleri tutumlar, bu değişimin kolay olmadığını göstermektedir.

Türkiye gerek iç hukukta gerekse uluslararası hukukun gerektirdiği yükümlülükler çerçevesinde küresel iklim kriziyle ilgili düzenlemeler yapmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi kalkınma planlarında, hükümet programlarında ve hükümetin 2023 Vizyonunda küresel iklim kriziyle ilgili düzenlemeler yapılmış ve bu konuda atılması gereken adımlar belirtilmiştir. Bu düzenlemelerin yanı sıra Türkiye, biraz geç de olsa Kyoto Protokolü ve Paris İklim Değişikliği Sözleşmesi'ni meclis kararıyla kabul etmiştir.

Günümüz koşullarında küresel düzeyde iklim krizine yönelik atılan adımlar ve girilen mücadeleler, çıkar çatışmaları ve ekonomik maliyetler nedeniyle gelişmiş ülkeler tarafından dirençle karşılanmaktadır. Söz konusu ülkeler, kentleşme, atıkların geri dönüşümü, ekonomi ve kalkınma ile enerji politikalarında uzlaşmacı bir hükümet politikası yerine çatışmacı bir hükümet politikasından yana olmaktadır. Bu ülkeler, kâr oranlarını düşürecek ve maliyetlerin yükselecek gerekçesiyle ilgili alanlarda sürdürülebilir politikalar uygulamaktan kaçınmaktadır. Bu da iklim krizine çözüm üretmek bir yana, var olan krizi körüklemekten öteye gidemeyecektir.

Her geçen gün artan çevresel sorunlar, yoksulluk ve kaynak savaşları hükümetlerin iklim kriziyle ilgili aldıkları önlemlerin başarılı olmadığını göstermektedir. Diğer yandan hükümetler, iklim krizi meselesini görmezden gelerek büyüme odaklı ekonomi politikalarından ödün vermemektedirler. Bu açıdan bakıldığında yani tarım alanlarının imara açıldığı bir kentleşme politikasının tercih edilmesi, rant uğruna, aşırı tüketim ve kapitalist sömürü sonucu doğal dengenin bozulması, kalkınma, enerji ve atıkların geri dönüşümü gibi konularda sürdürülebilir politikaların uygulanmadığı ve tüm bunların iklim krizine sebep olduğu göz önüne alındığında iklim krizi meselesinin doğrudan bir sistem sorunu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla iklim krizi ile başarılı bir mücadele için öncelikle her şeyi kâr esasına göre değerlendiren kapitalist ekonomik yaklaşımın değiştirilmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda öncelikle insan merkezli doğa anlayışının değiştirilmesi gerekmektedir. Doğa, insana hizmet eden bir araç olarak görülmemelidir. Doğal çevrenin ve tarihi güzelliklerin korunduğu bir kentleşme politikasına geçilmelidir. Tüketim alışkanlıkları değiştirilmeli; doğal kaynakları sınırsızca tüketmeye bir son verilmeli ve doğa bir meta olmaktan çıkmalıdır. Devletler, kontrolsüzce büyüme arzularından vazgeçip, sürdürülebilir kalkınma politikaları

benimsemelidirler. Atıkların geleneksel yöntemlerle (yakılma vb.) bertaraf edilmeleri yerine işlenerek yeniden değerlendirilmesini sağlayan geri dönüşüm politikaları izlenmelidir. Fosil yakıt kullanımına dayalı enerji politikası yerine güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi ve jeotermal enerji gibi sürdürülebilir enerji politikalarına geçilmelidir. Küresel bir sorun olan iklim krizi sorunu ile mücadele etmek için hükümetlerin iş birliği yapmaları ve kâr odaklı bir ekonomi politikası izlemekten kaçınmaları gerekmektedir. İklim değişikliği için gerekli önlemler alınmadığı, özellikle uyum ve emisyon azaltım politikaları geliştirilmediği ve uluslararası iş birliği sağlanmadığı takdirde sorunun tüm insanlığı tehdit edecek boyutlarda bir krizine dönüşme potansiyeli oldukça yüksektir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1994). İnsan ve çevre. *Cogito: kirlenen çağ* (2), 29-36.
- Aksöz, F. (2021). Kentsel yeşil alan yönetimi sarmalında park, bahçe ve yeşil alan yetersizliğinin değerlendirilmesi. İçinde F. Kırışik ve A. Kayan (Ed.). *Kentleşme Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (ss. 197-221). Gazi Kitabevi.
- Aksungur, A.B. (2021). Kentsel katı atık yönetimi ve atık yönetiminde yeni yaklaşımlar. İçinde F. Kırışik ve A. Kayan (Ed.). *Kentleşme Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (ss. 173-196). Gazi Kitabevi.
- Aslan, M. & Türkmenler, H. (2020). Kentleşme sürecinin çevreye etkileri. İçinde Ö. Sezer ve A. Kayan (Ed.). *Çevre Tartışmaları ve Çağdaş Gelişmeler*, (ss. 212-240). Gazi Kitabevi.
- Aysu, A. (2015). *Gıda krizi*. Metis Yayınları.
- Bayraç, H.N. (2009). Küresel enerji politikaları ve Türkiye: petrol ve doğal gaz kaynakları açısından bir karşılaştırma. *Eskişehir osmangazi üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 10(1), 115-142.
- Bıçkı, D. (2001). Batı düşüncesi, liberalizm, kapitalizm ve çevre. *Akdeniz üniversitesi İ.İ.B.F. dergisi*, (2), 33-42.
- Bookchin, M. (1996). Ekolojik bir topluma doğru (Çev. A. Yılmaz). Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2020). Kent sınıf iktidar (Çev. A. Türküm). Phoenix Yayınevi.
- Çay, A. (2020). İklim krizine politik bir bakış açısı: toplumsal ekoloji. *Doğu batı dergisi*, (95), 249-266.

- Çelik, A. & Küçük, A. (2020). Tüketim toplumunun çevre sorunlarına etkileri. *Econharran harran üniversitesi İ.İ.B.F. dergisi*, 4(5), 1-22.
- Doğan, S. & Tüzer, M. (2021). Küresel iklim değişikliği ve potansiyel etkileri. *C.Ü. iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 12(1), 21-34.
- Erat, V. & Kaçer, F. (2021). Küresel ısınma ve çözüm önerileri. İçinde F. Ünal ve A. Kayan (Ed.). *Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (ss. 239- 264). Gazi Kitabevi.
- Erdoğan, S. (2018). İklim değişikliğine karşı verilen küresel mücadele ve Avrupa Birliği. *MANAS sosyal araştırmalar dergisi*, 7(4), 703-718.
- Florida, R. (2018). Yeni kentsel kriz (Çev. D.N. Özer). Doğan Kitap.
- Fukuyama, F. (2015). Tarihin sonu ve son insan (Çev. Z. Dicleli). Profil Yayıncılık.
- Gautier, C. (2014). Petrol, su ve iklim (Çev. S. Genç). TUBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Giddens, A. (2013). İklim değişikliği siyaseti (Çev. E. Baltacı). Phoenix Yayınevi.
- Göksoy-Sevinçli, B. & Bayrakçı, E. (2021). İklim değişikliği etkileri ve çözüm önerileri. İçinde F. Ünal ve A. Kayan (Ed.). *Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (ss. 265-296). Gazi Kitabevi.
- Görmez, K. (2015). *Çevre sorunları*. Nobel Yayıncılık.
- Gül, F. (2013). İnsan-doğa ilişkisi bağlamında çevre sorunları ve felsefe. *Pamukkale üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, (14), 17-21.
- Güneş, B.S. (2019). *Devleti geri çağırmak (mı?)*.
https://www.academia.edu/40640323/Devleti_Geri_%C3%87a%C4%9F%C4%B1rma_k_M%C4%B1_
- Harvey, D. (1997). Postmodernliğin durumu (Çev. S. Savran). Metis Yayınları.
- Kahraman-Usta, H. (2021). Planlı kentleşme ve rant ilişkisi: Şanlıurfa örneği. *Mustafa Kemal üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 18(48), 1-22.
- Karasu, M.A. (2009). *Kente karşı suç*. Savaş Yayınevi.
- Karasu, M.A., Altıparmak, C. & Çelik, M.L. (2018). *100 soruda kent konseyi*. Seçkin Yayınevi.

- Kayan, A. & Demir, M. (2021). Orman varlığının yok olması sorunları ve çözüm önerileri. İçinde F. Ünal ve A. Kayan (Ed.). *Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (ss. 207-224). Gazi Kitabevi.
- Keleş, R. (2018). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Keleş R., Hamamcı, C. & Çoban, A. (2012). *Çevre politikası*. İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2006). Modern topluma ekolojik bir yaklaşım. *Kocaeli üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, (12), 108-127.
- Lynas, M. (2009). 6 derece (Çev. D. Akın, K. Kutlu ve A. Yavuz). NTV Yayınları.
- Mfa.com.tr. Kyoto Protokolü <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> Erişim Tarihi: 03.10.2022.
- Mfa.com.tr. Paris Anlaşması. <https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa> Erişim Tarihi: 03.10.2022.
- Orhan, G. (2021). İklim krizi. İçinde M. Güneş ve H. Gül (Ed.). *Türkiye’de Devlet ve Kriz*, (ss. 188-201). Sentez Yayıncılık.
- Özel, M. & Kılıç, S. (2006). Küresel bir sorun olarak iklim değişikliği ve iklim politikaları. *I.Ü. siyasal bilgiler fakültesi dergisi*, (34), 137-169.
- Özel, M. (2007). Çağımızın çevre sorunlarının düşünsel temelleri üzerine bir yaklaşım. *Gazi üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 9(1), 207-226.
- Sağlam-Yıldız, H. (2020). Sürdürülebilir kentsel planlama anlayışı üzerinden imar planları çevre ilişkisinin incelenmesi. İçinde Ö. Sezer ve A. Kayan (Ed.). *Çevre Tartışmaları ve Çağdaş Gelişmeler*, (ss.130-150). Gazi Kitabevi.
- Sapmaz-Veral, E. (2019). Uluslararası tehlikeli atık ve kimyasallar politikalarında güncel gelişmeler. *Ankara üniversitesi çevre bilimleri dergisi*, 7(1), 1-11.
- Sarıhan, A.Y. (2019). Dünya atık ticareti ve Türkiye’nin durumu. 4. *International EMI Entrepreneurship and social sciences congress proceedings e-book*. Nişantaşı University Publishing.
- Tasam.org. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2023 Hedefleri. https://tasam.org/Files/Icerik/File/T.C._%C3%87evre_ve_Orman_Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1_2023_Hedefleri.pdf_edb20bca-5981-4631-9827-ed2857868628.pdf Erişim Tarihi: 06.10.2022.

- Tufan, H. (1994). Kollektif bellek ve insan-doğa ilişkisi. *Cogito: kirlenen çağ* (2), 69-73.
- Türkmenler, H. &Aslan, M. (2021). Katı atık kirliliği ve çözüm önerileri. İçinde F. Ünal ve A. Kayan (Ed.). *Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri*, (ss.97-126). Gazi Kitabevi.
- Ulusoy, A. & Vural, T. (2011). Kentleşmenin sosyo-ekonomik etkileri. *Belediye dergisi*, 7(12), 8-14.
- Wallerstein, I. (2016). *Bildiğimiz dünyanın sonu* (Çev. T. Birkan). Metis Yayınları.
- Yılmaz, S. & Yılmaz, G. (2011). “Yenilenebilir enerji” vs. yenilenemeyen doğa: karbon ticareti. *Praksis*, (25), 117-137.